

देववाणीमन्दिरमुखपत्रम्
प्रारंभः १९७९

गीर्वाणसुधा

यथा पयोधेर्लहरीप्रसूता सुधा सुराणाममृतत्वहेतुः ।
तथैव गीर्वाणसुधापि भूयात् नवीनसारस्वतवीचिभूतेः ॥

वर्षम् ४५/४६

चैत्र-आषाढ शके १९४५

अङ्काः - १ - २

मे-ऑगस्ट २०२४

संस्थापक : श्री. भि. वेलणकर

प्रधानसंपादक : प्रा. डॉ. सौ. कमल अभ्यंकर

संपादनसाहाय्यम् : श्रीमती वीणा गोडबोले

विमानसेवाद्वारा परदेशे प्रेष्यते ।

देववाणीमन्दिरम्

भीमाबाई राणे शाळा, तळमजला, राजा राममोहन रॉय मार्ग, गिरगाव, मुंबई - ४

devavaneemandiram@gmail.com

संस्थायै प्रदत्तं दानं S. 80-G आयकर-विधानद्वारा करमुक्तिं लभते ।

(Exemption of Tax as per S. 80-G, I.T. Act 1961 is available to our donors.)

श्रीसमर्थहृदयः शङ्कर-श्रीकृष्ण-देव-महोदयः - जीवनचरित्रकार्यम्
लेखाङ्कः १

नाना, सुकृतस्य फलम् !

मूललेखकः समर्थभक्तः शरदकुबेरः

संस्कृतानुवाद : डॉ. नीलेश जोशी

श्रीसमर्थहृदयः शङ्कर-श्रीकृष्ण-देव-महोदयः तथा नानासाहेबदेव इत्य-
-परनाम्नाभिख्यातस्येदानीं पञ्चाशदधिकशताब्दिवर्षमहोत्सवनिमित्तेन महोदयस्यालौ-
किकजीवनकार्यस्य साररूपेण दर्शनार्थं तथा च जिज्ञासून प्रेरयितुमयं चरित्रलेखन-
-प्रपञ्च आरभ्यते । देवमहोदयैः स्थापितकार्यस्य विस्तारो महत्तमः । तस्य सविस्तरं
सिंहावलोकनं कृत्वा चरित्रस्य कार्यस्य चापि कालसापेक्षस्य विवेचनात्मकमूल्यमापनस्य
च नोद्देशः । तथापि एवंविधैस्तुल्यबलैश्चरित्रकारैः सर्वथा लब्धानुकूलतयैव
ग्रन्थविस्तारस्तदनु संभवनीयः । अस्तु च बहुविधकार्यगतदृश्यमानो देवमहोदयस्य
व्यक्तित्वपरिचय एव लेखनसीमा ।

लोकेऽस्मिन् देवमहोदयैः सममादर्शपुरुषस्य चरित्रं चारित्र्यं च प्रथनीयं
प्रकाशनीयं च । आदर्शजीवनचरित्रस्य प्रधानघटनाक्रमादाचारविचाराणां मानदण्डाः
स्वाभाविकतः प्रकटिता भवन्ति । जीवनस्य तत्त्वज्ञानमाचारविचाराश्चादर्शाः श्रेष्ठाः
स्युश्चेदपि प्रत्यक्षीभूताचरणेनैवातुलनीयकार्यमनुष्ठातारो देवमहोदयसदृशं सुकृतिनो
जनसंमर्दि नूनमादरणीया एव ।

अविरतपरिवर्तनीयकालौघे निस्पृहतानिष्कामकर्मसमर्पितकार्यबुद्धिस्त्यागः सेवा
चेतेषां महत्ता नूनमपरिवर्तनीया । संप्रति सद्गुणनिधानानां समीचीनं स्थानं दृश्यते
चेन्दैनं दिने जीवने तदनुभूयते तर्हि एवंविधगुणमण्डिताऽऽदर्शीभूताः सज्जनाः
समाजाभिमुखाः भूयासुरेव । न चेद्यदि स्यात्तर्हि प्रवाहपतितसमाजस्याधोगतिं
प्रतिबद्धं कः समर्थः स्यात् ।

पूर्णविचारेण निश्चितपरमकार्यार्थमेकाग्रचेतसा स्वात्मानं समर्प्येवमनुष्यस्य
कर्तृत्वं पूर्णतया विकसति कार्यं च सफलतां संपूर्णतां चैति । एवंविधमहाजनानां

जीवनपथदर्शनलौकिकेभ्य आश्वासनात्मको दार्ढ्यनिवर्तकः परिवर्तवश्च खलु । एव
त्रिविधात्मकहेतुरुपैकनिकषेश्रीसमर्थहृदयदेवमहोदयस्य जीवनचरित्रं जाज्वल्यं
समुद्भरणीयम् ।

जागरुकाः कर्तव्यपरायणाः श्रीसमर्थरामदासस्वामिवर्यस्य सेवका
एवराष्ट्रोद्धारणसमर्थाः इत्यविचलश्रद्धधानैः देवमहोदयैरान्तरिकतीव्रावेगेनाजीवनं
कार्यमनुष्ठितम् । सम्भ्रमितावस्थापन्नं राष्ट्रचित्तं श्रीसमर्थरामदासस्वामिकृतबोधमनु
प्रवर्त्यसञ्जीवनीमिव महत्कार्यं कृतम् । कर्मभक्तिज्ञानविरक्तिसङ्गमो देवमहोदयस्य
चरित्रे दृश्यते । श्रीसमर्थरामदासस्वामिनो वाग्देवताचरणकमले तन्मयः श्रीसमर्थभक्तिरतः
प्रकृष्टराष्ट्रभावनया स्वत्वभावनया सम्भृतः प्रदीघावधितः सामाजिकराजकीयकार्यमग्नः
प्रभावसम्पन्नयामोघवाण्या चान्तःकरणवेधिलेखनशैल्या संशोधनक्षेत्रे स्वविशेषतया च्युतं
ध्रुवपदं विभूषयमाणः श्रेष्ठसमाजधुरित्वगुणैः समलङ्कृतो देवमहाभागः । खलु शुचिभूतं
सरलं सौम्यं सौजन्यशीलं च व्यक्तिमत्त्वं संप्रति काले ब्रह्मर्षितुल्यं कथं नु स्यात्?

देवमहोदयस्य कर्तृत्वक्षितिजानि बहुव्यापकानि तद्यथा सत्कार्योत्तेजक
सभाशिवथरदर्दरान्वेषणं श्रीसमर्थरामदासस्वामिपदस्पर्शपूतस्थानानां जीर्णोद्धारश्च
धुलेनगनरस्थ राजवाडे-संशोधन-मण्डलं तथा च जाम्बग्रामस्थ श्रीसमर्थमन्दिरमपि
चधुलेनगरभूषणं श्रीसमर्थ—वाग्देवता—मन्दिरं च तथापि विपुलग्रन्थसंपदस्यां
चकासन्ति श्रीसमर्थानां त्रिखण्डात्मकचरित्ररत्नानि नाम देवमहाभागस्य चिरञ्जीविनी
चिरस्थायिनी स्मृतिरेव च ।

इत्थं महत्कार्यकर्तारि सति नैके सद्गुणमंडितसहकारिणो मूलाधारालम्बने
न्यदधुः । तस्मादृते नैतादृशानि स्मारकाणि जायन्ते । अत्र तु नेतुः कौशल्यमेषु
कर्मसु । तदा देवमहोदयस्य चिरंतनकार्यार्थं सहकारिवर्गस्य योगदानं न दुर्लक्ष्यमपि
तु कार्यतत्परः स्वीकृतकार्यमर्मज्ञः तथा च श्रीसमर्थकार्यस्य मूलस्रोताधिगन्ता देवमहोदयसमं
प्रणेतानया सङ्घशक्त्या समुपलब्धस्तदेव महत्त्वपूर्णम् । श्रीसमर्थरामदासस्वामिनः
कार्यसूत्रं सङ्घशक्तावेव समध्यगच्छत् । देवसाधितकार्यस्य सङ्घशक्तेरात्मा स्वयं
श्रीसमर्थहृदयो देवमहोदय एव ।

चरित्रवाङ्मययो न केवलं साहित्यस्यापि तु जागरिताखिलसमाजस्यापरिमेयो

निधिरयम् । मनुष्यस्य महत्ता यदि चरित्रवर्णनप्रसङ्गे दृग्गोचरीभवति तर्हि तन्महत्तायाः
विवरणगौरवो न कदापिचरित्रलेखनहेतुः । व्यक्तिमत्त्वस्य माहात्म्याच्चरित्रलेखनप्रपञ्च
अतस्तस्माद्व्यक्तिमाहात्म्यं गुणीभूतम्ङगम् । चरित्रवर्णनक्रमे वंशाविस्तरस्यापि न
-सविशेषं स्थानम् । तथा च चरित्र नायकेनविनिर्मिताः संस्थाः प्रकाशित -
कार्यप्रेरका न स्युः तर्हि व्यर्थं सर्वम् । अतएवचरित्रनायकस्य
आदर्शव्यक्तिमत्त्वप्रभावः वर्तमानजगतिप्रद्रक्ष्यति तदैवचरित्रलेखनहेतोः साफल्यम् ।

देवमहोदयस्यजीवनचरित्रवर्णनात् , सत्कार्यप्रेरकप्रवर्तनम् वाचकवृन्दान्तः-
-ग्रन्थाः प्रसृतानि ज्ञानप्रधान व्याख्यानानि यदि कार्यप्रेरका न करणे समुद्भूयादिति
श्रीसमर्थचरणेषुविनम्रतया प्रार्थ्यते ।

चरित्रलेखनार्थं अ.भा.चितळेमहोदयसंपादितस्य 'देवस्मृतिग्रन्थः' तथा चापि
कै.शं.वा. जोगमहोदयेनलिखिता नानासाहेबदेव-रणदिवेबन्धुद्वयस्यस्मृतिटिप्पण्यः
एव मूलाधारभूतसाहित्यम् । अपि च प्रा.डॉ.पांडे-प्रा.डॉ.जे.बी.शहा-प्रा.डॉ.सर्जेरावभामरे-
प्रा.खैरनार-आदिभिःसङ्कलितसाधनान्युपयोजितानि । स्वयं देवमहोदयलिखित-
-साधनानि श्रीसमर्थ-वाग्देवता-मंदिरस्थ-समुपलब्ध-कर्गजपत्राणि चापि । देवमहाभागस्य
भाग्यवद्भ्यः वंशजेभ्यः ज्ञप्तिरपि समायोजिता । मा.आ.रा.तथा अप्पासाहेब-
चितळेमहाभागसमं वयोवृद्ध-तपोवृद्धजनेभ्यः जंगलु-महाजनसदृशं सेवकेभ्यः यथाकालं
विवरणं सन्निवेशितम् । एवं श्रीसमर्थहृदय-देवमहोदयस्य जीवनचरित्रं विवरिष्यते
इतोऽपि ।